

**И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Диссертациялык кеңеш Д 13.20.618

Кол жазма укугунда
УДК 378.147:511.1

КУШЧУБЕК КЫЗЫ ШИРИН

**КЫРГЫЗ ЭЛ ОЮНДАРЫ МЕКТЕПKE ЧЕЙИНКИ
УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН БААЛУУЛУК
БАГЫТТАЛУУЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ
КАРАЖАТТАРЫ КАТАРЫ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн
тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2021

Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Калдыбаева Айчурок Токтополотовна**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университетинин педагогика кафедрасынын
башчысы

Расмий оппоненттер: **Алимбеков Акматали**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
“Манас” Кыргыз-Түрк университетинин
педагогика кафедрасынын башчысы

Бектурова Эмилия Орозбековна
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик
университетинин педагогика факультетинин
деканы

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин педагогика
кафедрасы (7140000, Ош ш., Ленин көч., 331)

Диссертациялык иш 2021-жылдын **24-декабрында саат 13.00дө** И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.20.618 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: 720026, Бишкек ш., И. Раззаков көчөсү, 51.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (дареги: 720026, Бишкек ш., Раззаков көч. 51) жана Кыргыз Билим берүү академиясынын (дареги: 720000, Бишкек ш., Эркиндик проспекти, 25) илимий китепканаларынан жана диссертациялык кеңештин сайтынан таанышууга болот (www.arabaev.kg).

Автореферат 2021-жылдын 23- ноябрында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин доктору, профессор**

Дюшеева Н.К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын билим берүү жаатындагы мамлекеттик саясий принциптеринин бири болуп маданий жана билим берүү мейкиндигинин биримдиги, билим берүү системасы тарабынан улуттук маданиятты, маданий каада-салтты жана көп улуттуу мамлекет шартындагы өзгөчөлүктөрүн коргоо жана өнүктүрүү эсептелет. Мына ушуга байланыштуу, «Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жж. карата өнүгүүсүнүн Улуттук стратегиясында» (2018), «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарга камкордук» Мамлекеттик билим берүү стандартында (2020), 3 жаштан 6 жашка чейинки балдарды өнүктүрүүнүн «Балалык» программасында (2017) 2018-2022-жылдар аралыгындагы Кыргыз Республикасынын “Биримдик. Ишеним. Жаратмандык” өнүктүрүү программасында (2018) жана башка мамлекеттик документтерде негизги улуттук баалуулуктар белгиленип, Кыргызстан жаранынын руханий-адептик өнүгүүсүнүн жолдору аныкталган. Мындай жолдордун бири катары балдардын жана жаштардын баалуулук багытталуусун максат багыттуу түрдө калыптандыруу, ар кандай системалардын усулдарын, каражаттарын түзүү жана алардын бийик моралдык нормаларды, салттуу үй-бүлөлүк жана коомдук баалуулуктарды, кыргыз коомунун каада-салттарын өздөштүрүүсүн баалоого карата мамилелерди издөө, Кыргызстандын элдеринин маданиятынын өзгөчөлүгүн жана биримдигин, байлыгын, коомдо жалпысынан кабыл алынган эталонго карата багыттооч катары жыйындысын чагылдыруучу жалпы адамзаттык баалуулуктар системасына киргизүү эсептелет.

Өсүп келе жаткан муунду социалдык мааниге ээ баалуулуктарга аралаштыруу маселеси окумуштуу-педагогдор, атап айтканда: Н.А. Асипова (2015), Г.Т. Каралабаева (2015), Т.А. Конурбаев (1999), М.И. Мамырова (2019), Ч.А.Шакеева (2019) ж.б көптөгөн окумуштуулар тарабынан каралган, алар адамдын жүрүм-турумдук ишмердиги, конкреттүү баалуулуктарды тандоосу, ошондой эле аларга багытталуусу тигил же бул баалуулуктарга багыт алуусу менен шартталган деп эсептейт. Мына ушул баалуулук багытталуулар адамдын топтогон тажрыйбасын толугу менен актуалдаштырат, турмуштагы карама-каршы келген жагдайларды жана маселелерди чечүүгө өбөлгө түзөт.

Педагогика илиминде баалуулук багытталуунун төмөнкүдөй түрлөрүн калыптандыруунун шарттары изилденди жана аныкталды: эстетикалык баалуулук багытталуу (А.Г. Бабаян), экологиялык баалуулук багытталуу (М.Ж. Джумагулов), кесиптик-баалуулук багытталуу (Н.А. Асипова, Е.Л. Руднева, Е.Г. Слободнюк), социо-маданий баалуулук багытталуу (Д.П. Даянова), улуттук-маданий баалуулук багытталуу (О.Е. Зубов, М.И. Мамырова), руханий-адептик баалуулук багытталуу (Г.А. Аргунова, Н.Г. Набиулина), социалдык-адептик баалуулук багытталуу (Т.В. Ромашкина, В.В. Копусова) ж.б.

Белгилүү болгондой, адамдын баалуулук багытталуусу анын адептик түшүнүктөрү менен тыгыз байланышкан. Адептик баалуулук багытталуу

инсандын социалдык активдүүлүгүнүн жана багытталуусунун деңгээлин жана формасын шарттоо менен бирге эле өзүнө, башка адамдарга жана жалпы эле дүйнөгө болгон мамилесин да аныктап турат. Бирок социо-маданий чөйрөнүн өзгөрүүсү менен инсандын баалуулук багытталуусу да өзгөрүүгө дуушар болот, андыктан, коомдун динамикалуу өнүгүүсү мезгилинде баалуулук багытталуулардын калыптануу маселеси ар дайым **актуалдуу жана маанилүү** болуп кала берет.

Учурда окумуштуулар баалуулук багытталуулардын (анын ичинде адептик баалуулук багытталуусун да) чоңдордо (С.И. Минкин, Н.Я. Рыбина), студент жаштарда (Н.А. Асипова, Ч.Б. Исакова, Г.Т. Карабалаева, Т.А. Конурбаев, М.И. Мамырова, С.Н. Пак, Н.Т. Чолпонкулова, Ч.А. Шакеева), жогорку класстын окуучуларында (З.А. Болатова, А.С. Койчужева), өспүрүмдөрдө (Г.А. Аргунова, Э.В. Зауторова), кенже класстын окуучуларында (Ю.П. Брюхова, С.Г. Гладнева,) калыптануусунун өзгөчөлүктөрүн, шарттарын, усулдарын, каражаттарын аныктоого аракет кылууда. Ошону менен бирге эле, жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн көпчүлүгү мектепке чейинки куракты козгобойт, бул классикалык педагогикадагы салттуу түшүнүктөр боюнча баалуулуктарды калыптандыруунун механизмдерине мектепке чейинки курактагы балдарда аз байкалуучу интеллектуалдык компонентке өзгөчө орун берилгендиги менен түшүндүрүлөт.

Демек, баалуулук багытталууну мектепке чейинки курактагы балдарда калыптандыруу актуалдуу жана маанилүү болуп эсептелет. Э.К. Омуралиева (1999), Т.А. Орусбаева (2016), Н.Н. Палагина (1992), М.Р. Рахимова (1993), Г.С. Сейдекулова (2015), Н. К. Тунгатарова (2007), Т.Э. Уметов (2020), А.П. Усова (1981) ж.б. окумуштуулардын изилдөөлөрүндө инсандын жана анын маанилүү баалуулук компоненттеринин калыптануусунда мектепке чейинки мезгилге жана балалык кезге өзгөчө көңүл бурулат. Изилдөөчүлөр инсандын баалуулук багытталуусунун калыптануу булагы катары биринчи кезекте, баланы курчап турган адамдар – үй-бүлөсү, балдар бакчасы, курбу-курдаштары эсептелерин айтышат. Ал эми психологиялык-педагогикалык илимде коомдун социо-маданий өнүгүүсүнүн заманбап этабында мектепке чейинки курактагы балдарда баалуулук багытталуунун педагогикалык шарттары, каражаттары жана усулдары жетиштүү изилденбеген жана комплекстүү сунушталган эмес.

Инсандын баалуулук багытталуусун калыптандыруу маселесин педагог-окумуштуулар түрдүү каражаттар менен чечүүнү сунуштайт, алар: билим берүүнүн базалык мазмунуна баалуулуктарды камтуу, педагогикалык чеберчилик технологияларын, тренингдик сабактардын системасын колдонуу, жаңы программаларды жайылтуу, жалпы баарлашуу, үй-бүлөлүк тарбия берүүнү, элдик каада-салтты, элдик оюндарды жана элдик педагогиканы (А. Алимбеков, Н.А. Асипова, Г.Н. Волков ж.б.) өздөштүрүү.

Баалуулук багытталууну калыптандыруунун маанилүү каражаттарынын бири катары элдик каада-салт, элдик оюндар күчтүү потенциалга ээ, алар

өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ жана кыргыз элинин маданияты жана тарбиялык ишмердиги менен тарыхый байланышы бар. Кыргыз элинин каада-салттарынын тарбиялык мааниси Н.А. Асипова (2015), А.Э. Измайлов (1991), Р.А. Абдраимова (1997), А. Алимбеков (2019), Б. Апышев (1974), А.Муратов (2011), Л.В. Усенко (1996) ж.б. окумуштуулардын; кыргыз акындарынын педагогикалык бай мурасын изилдөөгө окумуштуулар Н.И. Имаеванын (1988), А.Т. Калдыбаеванын (2014), Ж. Койчумановдун (2003); элдик педагогиканын окуучуларды жана жаштарды окутууда жана тарбиялоодогу заманбап маселелери менен карым-катыш көйгөйлөрү окумуштуулар Н.А. Асипованын (2016), С.Н. Пактын (2019), Т.В. Панкованын (2004); элдик каада-салттын инсандын өзүн өзү таануусу (самоидентификация) менен болгон байланышы Т.А. Конурбаев (1999), Ч.Т. Осмонова (1999), Т.Э. Уметов (2016), У. Эгембердиев (1997) сыяктуу окумуштуулардын; болочок педагогдордун этнопедагогикалык даярдыгы маселеси А. Алимбековдун (2009), Н.К. Дюшееванын (2000), Б.Б. Муратбаевдин (2006) эмгектеринде берилген.

Ар кыл элдик балдар оюндарынын мааниси, элдик оюн салттарынын ролу тууралуу маселелер чоңдорго жана балдарга педагогикалык таасир этүүнүн каражаты катары кыргыз изилдөөчүлөрү Х. Анаркуловдун (1993), Ю. Мусиндин (2000), Т.В. Панкованын (1993), М.Р. Рахимованын (1993), М.К. Саралаевдин (2015), Г.Н. Симаковдун (1984), С. Токторбаевдин (1991), Т.Э. Уметовдун (2016), Г.Д. Шамканованын (2018) ж.б. эмгектеринде чагылдырылган.

Ошентип, психологиялык-педагогикалык адабиятка сереп салуу менен балдарды тарбиялоодо элдик оюндар өзгөчө ролду аткараарын белгилөөгө мүмкүнчүлүк алдык. Бирок, ошону менен бирге эле, мектепке чейинки курактагы балдардын жалпы адамзаттык баалуулуктарын жана анын маданий чөйрөдөгү гуманисттик башатын калыптандыруунун каражаттарынын бири катары кыргыз эл оюндарына жетиштүү деңгээлде көңүл бурулбай келет.

Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу маселесин анализдөө төмөнкүдөй *карама-каршылыктарды* аныктоого мүмкүндүк берди:

- мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууда социалдык муктаждык менен мектепке чейинки билим берүү уюмдары (МЧББУ) шартында аларды кыргыз эл оюндарынын каражаттары менен калыптандыруу боюнча атайын максаттуу уюштурулган иштердин жоктугу ортосунда;

- өсүп келе жаткан муундун, анын ичинде мектепке чейинки курактагы балдарды калыптандырууда кыргыз эл оюндары тууралуу илимий изилдөөлөрдүн молдугу менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу процессине кыргыз эл оюндарынын тийгизген таасири жана заманбап педагогикада аларды ишке ашыруунун педагогикалык шарттары жана жолдору тууралуу максат багыттуу иштердин жоктугу ортосунда.

Аныкталган карама-каршылыктарды жана маселенин илимий-практикалык маанисин эске алуу менен «Кыргыз эл оюндары мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун каражаттары катары» аталышта диссертациялык изилдөөнүн темасы аныкталды, анын маселеси төмөнкүчө түзүлүшү мүмкүн: Мектепке чейинки мекемелердин таалим-тарбиялык ишмердигинде прогрессивдүү кыргыз эл оюндарын пайдалануунун негизинде мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун педагогикалык шарттары кандай?

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөөчүлүк иштер менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын илимий-изилдөөчүлүк иштеринин тематикалык планынын алкагында аткарылды.

Изилдөөнүн максаты – кыргыз эл оюндары аркылуу мектепке чейинки улуу курактагы баланын инсандык баалуулук багытталуусун калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо, теориялык жактан негиздөө жана апробациялоо.

Коюлган максаттарга ылайык төмөнкүдөй **изилдөөнүн милдеттери** аныкталды:

1. Мектепке чейинки улуу курактагы баланын инсандык баалуулук багытталуусун калыптандыруунун маңызын жана этнопедагогикалык потенциалын ачып берүү;

2. Кыргыз элдик оюндары аркылуу мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу боюнча атайын иштелип чыккан педагогикалык шарттарды ишке ашыруучу теориялык моделди долбоорлоо жана негиздөө;

3. Аныкталган педагогикалык шарттарды ишке ашырууда кыргыз элдик оюндары аркылуу мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу процессинин натыйжалуулугун негиздеп берүү жана аларды мектепке чейинки мекемелердин ишмердигине жайылтуу боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы төмөнкүдө:

1. Элдик оюндардын маңызы такталды, элдик каада-салттын, элдин салттуу маданиятын, социалдык тажрыйбасын жана баалуулук багытталуусун сактоо жана муундан муунга өткөрүү каражаттарынын бири катары этнопедагогикалык потенциалы ачылып берилди.

2. Моделденүүчү процесстин максатын, милдеттерин, педагогикалык шарттарын жана натыйжаларын мүнөздөөчү компоненттердин жыйындысын өзүндө камтып турган кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун калыптандыруунун теориялык модели иштелип чыкты; мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун деңгээлдери, компоненттери жана критерийлери аныкталды жана мазмундук жактан

мүнөздөмө берилди, аларды баалоо үчүн диагностикалык инструментарий иштелип чыкты.

3. Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга кыргыз элдик оюндарынын таасир этүүсүнүн педагогикалык шарттары аныкталды жана эксперименталдык жактан негизделди, аларды мектепке чейинки билим берүү мекемелерине жайылтуу боюнча практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү автор тарабынан иштелип чыккан модель жана педагогикалык шарттар мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу үчүн таалим-тарбиялык ишмердик процессинде колдонулушу мүмкүн. Сунушталган иштеп чыгуулар балдар бакчасынын жогорку жана мектепке даярдоо топторунун тарбиячыларынын практикалык ишмердигинде колдонулушу мүмкүн. Кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануу деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берүүчү диагностикалык инструментарий иштелип чыкты жана жайылтылды; диссертацияда камтылган корутундулар жана сунуштар орто адистик, жогорку кесиптик билим берүү деңгээлинде, ошондой эле мектепке чейинки курактагы баланын инсандык баалуулук багытталуусун калыптандыруунун педагогикалык шарттарын ишке ашыруу боюнча педагогдордун квалификациясын жогорулатуу системасында элдик оюндар аркылуу мектепке чейинки мекемелердин болочок тарбиячыларын даярдоодо психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын мазмунун байытуу үчүн билим берүү процессинде колдонулушу мүмкүн.

Коргоого сунушталуучу диссертациянын негизги жоболору:

1. Элдик оюндар элдин салттуу маданиятын, анын социалдык тажрыйбасын жана баалуулук багытталуусун сактоочу жана муундарга өткөрүүчү каражаттардын бири катары каралат, улуттун өз алдынчалыгына жараша заманбап шарттарда мектепке чейинки курактагы баланын инсандык тарбиялануусунда жана өнүгүүсүндө практикалык колдонуунун өзгөчө методикасын карап чыгууну талап кылат.

2. Кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун максаттуу түрдө калыптандыруу теориялык моделди иштеп чыгууну талап кылат. Теориялык моделдин маңызы мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга өбөлгө түзүүчү педагогикалык шарттардын жыйындысын иштеп чыгууда жана аларды негиздөөдө турат. Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун кыргыз элдик оюндары менен калыптандыруунун натыйжалуулугу усулдар менен шартталган жана когнитивдик таанып билүүчүлүк, эмоционалдык-баалуулук, ишмердиктик-практикалык критерийлер менен мүнөздөлүүчү үч деңгээлдүү процессти (жогорку, орто, төмөн) билдирет.

3. Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун натыйжалуулугу педагогикалык шарттарды аткаруусуна жараша болот, атап айтканда: тийиштүү баалуулук багытталуусун калыптандырууга өбөлгө түзүүчү кыргыз элдик оюндарын тандоо; балдар үчүн этнопедагогикалык жана аксиологиялык чөйрөнү түзүү; балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууда кыргыз элдик оюндарын колдонуу жаатында педагогдордун билим берүү деңгээлин жогорулатуу; кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу процессинде тарбиячылардын жана ата-энелердин тыгыз карым-катышын камсыздоо.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга таасир этүүчү негизги факторлор аныкталды; мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануусунун критерийлерин, көрсөткүчтөрүн жана деңгээлдерин аныктоочу усулдар ачылып берилди; кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун теориялык модели иштелип чыкты жана ишке ашырылды; кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталды жана апробацияланды; педагогдордун, ата-энелердин жана балдардын биргелешкен ишмердигинде балдарды кыргыз элдик оюндарына аралаштыруу аркылуу баалуулук багытталуусун калыптандыруу боюнча методикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөө натыйжаларынын апробациясы. Изилдөөнүн натыйжалары Бишкек (2012–2020-жж.), Москва (2017-ж.), Каракол (2017-ж.) ш. эл аралык, республикалык, ЖОЖдук конференцияларда, симпозиумдарда талкууланды жана оң баага ээ болду. Мындан тышкары, изилдөөнүн негизги жоболору И.Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын, Ж.Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык колледжинин жыйындарында баяндалды.

Диссертациянын жыйынтыгынын басылмаларда толук чагылдырылышы. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары 13 жарык көргөн иште чагылдырылды (алардын ичинде 2 – россиялык илимий цитаталоо индекси бар журналдарга жайгаштырылган).

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү изилдөө милдеттеринин логикалуу жана ырааттуу чечилиши менен шартталган. Диссертация киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен (198 аталыш), таблицалардан, сүрөттөрдөн, гистограммалардан жана тиркемелерден турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Биринчи бап “Кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун теориялык негиздери” деп аталып, изилденип жаткан жааттагы илимий-педагогикалык эмгектерге ретроспективалык анализ

жүргүзүү аркылуу аталган көйгөйдүн теориялык иштелип чыгуусунун абалын изилдөөгө арналган. “Баалуулук” түшүнүгүн аныктоого карата негизги теориялык мамилелер иликтөөгө алынды, “баалуулук багытталуу” категориясынын жумушчу аныктамасы негизделди, мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун каражаты катары кыргыз элдик оюндарынын этнопедагогикалык потенциалы аныкталды.

“Баалуулук” жана “баалуулук багытталуу” түшүнүктөрү өзүндө философиялык, социологиялык, маданий, психологиялык, педагогикалык жана этнопедагогикалык изилдөөлөрдүн аспектилерин камтыйт. Атап айтканда, психологиялык булактарда баалуулуктар адамдын инсандык түзүлүшүнүн негизинде жатат жана адамдар ортосундагы мамилелерди аныктап турат деп далилденген. Адам курчап турган чындыкты аңдоо жана баалоо критерии катары каралуучу баалуулуктар призмасы аркылуу социалдык дүйнөнү аңдайт. Мындан тышкары, баалуулуктар когнитивдик жана мотивациялык-керектөөчү чөйрөдө жаралган, индивид жетүүгө умтулган акыркы (идеалдуу) максат болуп эсептелет. Алар тандоо зарыл болгон кырдаалда чечим кабыл алууга мүмкүндүк берет, адамдын жүрүм-турумун жана ишмердигин активдештирет жана багыттайт. Мына ушул өңүттөн баалуулуктар баалуулук багытталууда ишке ашырылат, индивиддин социалдык ишмердигинин психикалык жөндөлүшүн ишке ашырат. Баалуулуктар – ар бир социалдык система өзүнүн биримдигин жана бүтүндүгүн сактоо үчүн иштеп чыгуучу бийик принциптер (Чолпонкулова Н.Т., 2021).

Педагогика илиминде баалуулуктар руханий-адептүү инсанды тарбиялоо үчүн, адамдын аны курчап турган объектилерди жана жагдайларды аңдоосу жана баалоосу үчүн негиз катары каралат. Индивиддин жеке позициясы баалуулук мамилелерде чагылдырылат, алардын калыптануусу турмуш тажрыйбанын таасири астында ишке ашат (Мамырова М.И., 2014).

Баалуулук багытталуу түшүнүгү ХХ кылымдын биринчи чейрегинде эле социологдор У. Томас жана Ф. Знанецкий тарабынан сунушталган. Бирок бүгүнкү күнгө чейин заманбап илимде “баалуулук багытталуу” терминин бирдиктүү түшүнүгү жок. Анткени баалуулук багытталуу түшүнүгү өзү өтө татаал, көп кырдуу болгондуктан, аталган феноменди түшүнүүгө карата ичинде белгилүү бир ачкычтар катылган мамилелер да ар түрдүү. Мына ушуга байланыштуу, психологиялык-педагогикалык адабиятта изилденип жаткан феномендин семантикалык мейкиндиги «баалуулук багытталуу» мазмунуна жакын төмөнкүдөй бир катар түшүнүктөр менен берилген: «инсандык баалуулуктар», «көрсөтмө», «мамилелер», «баалуулук», «акыл көйү», «маани-маңыздык баалуулуктар» ж.б.

Инсандын баалуулук багытталуусун калыптандыруу маселесине Кыргыз Республикасынын ар кыл илим жаатындагы окумуштуулар өзгөчө көңүл буруп келүүдө. Алсак, философиялык өңүттө баалуулуктарды изилдөөдө С. М. Мукасовдун (2000) эмгектерин белгилеп кетүүгө болот,

мында автор Токтогулдун, Тоголок Молдонун, Барпынын жана Жеңижоктун адептик-этикалык көз караштарын изилдөөгө алган. Демократ акындардын бай мурасында жакшылык менен жамандык, акыйкаттуулук, мээнеткечтик сыяктуу түшүнүктөр өзгөчө орунду ээлейт. Баалуулук багытталуу маселесине тиешелүү айрым аспектилер психология жана педагогика жаатындагы айрым кыргыз изилдөөчүлөрүнүн эмгектеринде орун алган. Ч.А. Шакееванын (1997) эмгегинде коомдук-экономикалык өнүгүүнүн жаңы шартында кыргыз жаштарынын баалуулук багытталуу маселеси ачылып берилген, мында азыркы учурдагы жаштардын психикалык маанайына жана акыбал-жагдайына өзгөчө көңүл бурулган. Кыргызстандын заманбап жаштарынын баалуулук багытталуусунун илимий маселелери, ошондой эле алардын баалуулуктарынын иерархиясында билим берүүнүн ролу жана орду Т.Т. Шаршембиеванын (1999) изилдөөлөрүндө ачылып берилди.

Психологиялык-педагогикалык өңүттөн алганда, Т.А. Коңурбаевдин (1999) эмгеги өзгөчө кызыгууну туудурат, мында мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу маселеси каралып, мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууда каада-салттын маңызы жана баалуулук-маанилик мааниси каралган.

Биздин изилдөөлөрүбүздүн алкагында, изилдөөчүлөрдүн баалуулук социалдык аспектиде көптөгөн кылымдардын, миндеген жылдардын аралыгында маданий-тарыхый жагдайда жаралат жана социалдык-маданий, маданий-этникалык же маданий-улуттук мурастын алып жүрүүчүсүнө айланат деген корутундусу маанилүү болду (Хайбулаев А.Г., 2015; Хабаева Л.М., 2014). Мына ушуга байланыштуу, баалуулук көз карашындагы айырмачылыктар дүйнө элдеринин ар кыл маданиятынын баалуулук багытталуусунан айырмачылыктары болуп эсептелет, мында аталган айырмачылыктардын негизи катары базалык социалдык же базалык социалдык-цивилизациялык баалуулуктар кызмат кылат.

Инсандын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун алгачкы маанилүү мезгили катары **мектепке чейинки улуу курактагы балалык кез** эсептелет, анткени дал ушул учурда баланын турмушунда инсандык жана руханий-адептик өнүгүүнүн пайдубалы түптөлөт, жана оюн анын ишмердигинин эң башкы түрү болуп эсептелет.

Оюн турмуштук көрүнүш катары социалдык-педагогикалык жана этнопедагогикалык изилдөөлөрдүн маанилүү объектиси болуп эсептелет, анткени оюн жүрүм-туруму социумдун көптөгөн маанилүү сапаттарын, маданиятты өнүктүрүү субъектиси катары инсандын өзүн өзү көрсөтүүсүн жана өнүктүрүүсүн, адамдын психологиясынын карым-катышынын өзгөчөлүктөрүн ачып берет. Элдик оюндар аркылуу социалдык мааниге ээ сапаттар жана түшүнүктөр, адеп-ахлактык жорук-жосундар жана жүрүм-турум маданияты калыптандырылат. Элдик оюндардын тарбия берүүнүн каражаты катары өзгөчөлүгү – ал башкы компонент катары үй-бүлөлүк, эмгектик, оюн-зооктук жана башка элдик каада-салттын башкы компоненти

катары каралуусунда. Бул балдарды элдик маданияттын, этиканын, адамдар ортосундагы мамилелердин дүйнөсүнө эч кандай таңуулабастан алып кирүүсүнө чоңдорго мүмкүнчүлүк түзөт (Волков Г.Н., 1999).

Педагогикалык адабиятта мектепке чейинки куракта элдик оюндардын мүмкүнчүлүктөрүн, алардын баланын адептик, эстетикалык, акыл-эстик жана физикалык өнүгүүсүндөгү ордун ачып берүүчү бир катар изилдөөлөр берилген (Ушинский К.Д., 2018, Лесгафт П.Ф., 1952, Усова А.П., 1981). Элдик макалда айтылгандай: «Эгер эл жөнүндө билгиңер келсе, алардын балдары кантип жана эмне менен ойноп жатканын көрсөңөр болот» [Волков, Г.Н. Этнопедагогика: учеб. для студентов сред. и высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 1999. – 168 с.].

Педагогикалык таасир этүү каражаты катары элдик балдар оюндарынын мааниси, элдик оюн салттарынын ролу тууралуу маселелер кыргыз изилдөөчүлөрү Х.Ф. Анаркуловдун (1993), А. Алимбековдун (2019), Ю. Мусиндин (2000), Т.В. Панкованын (1993), М.Р. Рахимованын (1993), М.К. Саралаевдин (2015), Г.Н. Симаковдун (1984), С. Токторбаевдин (1991), Т.Э. Уметовдун (2016), Л.В. Усенконун (1996) ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган.

Ошентип, биздин изилдөөлөрүбүздүн контекстинде элдик оюндар элдин каада-салтын, анын социалдык тажрыйбасын жана баалуулук багытталууларын сактоонун жана муундан муунга өткөрүүнүн каражаты катары каралат жана улуттун өзгөчөлүгүнө жараша өзгөчө көңүл бурууну, ошондой эле заманбап шартта баланы инсандык тарбиялоодо жана өнүктүрүүдө практикалык колдонулуучу өзгөчө методикаларды талап кылат. Кыргыз элдик оюндарында улууларга урмат көрсөтүү, меймандостук, адептүүлүк, гумандуулук, патриотизм, толеранттуулук, коллективизм ж.б. ушул сыяктуу баалуулуктар түптөлгөн. Кыргыздардын элдик оюндарынын басымдуу бөлүгүндө олуттуу тарбиялык потенциал көрүнүп турат, ал маданияттуу жүрүм-турумду үйрөтүү маселелеринен тартып бийик адептик баалуулуктарды калыптандырууга чейин жеткен тарбия берүүнүн ар кыл багыттарын камтып турат.

«Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга кыргыз элдик оюндарынын таасирин изилдөөнүн психологиялык-педагогикалык усулдары» аталыштагы экинчи бапта экинчи жана үчүнчү милдеттерге ылайыкталган изилдөөнүн объектиси, предмети жана усулдары ачылып берилди. Мында мектепке чейинки улуу курактагы окуучуларда баалуулук багытталууларлы калыптандыруу боюнча теориялык модель жана педагогикалык шарттар берилген, ошондой эле изилденүүчү феномендин калыптануусунун критерийлерин жана деңгээлдерин аныктоонун теориялык модели, усулдары мүнөздөлгөн.

Изилдөөнүн объектиси болуп мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги мектепке чейинки улуу курактагы балдарда баалуулук багытталуусун калыптандыруу процесси эсептелет.

Изилдөөнүн предмети болуп кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун педагогикалык шарттары эсептелет. Изилдөө предметинин актуалдашуусу заманбап коомдун глобалдашуусунун жана интернационалдашуусунун күч алуусу менен шартталган, бул өсүп келе жаткан муундун баалуулук багытталуусун калыптандырууга өбөлгө түзүүчү атайын психологиялык-педагогикалык шарттарды аныктоого арналган изилдөөлөрдү талап кылат.

Кандай гана изилдөө болбосун, каралып жаткан маселенин методологиялык негизи катары кызмат кылуучу педагогикалык концепцияларга жана теорияларга таянаарын эске алуу менен, биз изилдөөлөрүбүздө методологиялык багыттооч катары *илимий-теориялык мамилелердин* (аксиологиялык, маданий, инсандык-багытталган, этнопедагогикалык) жыйындысына таяндык, алар аталган мамилелердин өз ара карым-катышын жүзөгө ашырууга жана аларды белгиленген маселени чечүүдө макулдашууга мүмкүндүк берди.

Илимдеги маанилүү методологиялык талаптардын бири болуп изилдөө усулдарын аныктоо эсептелет, алар изилдөөнүн максатына жана милдеттерине жетишүүнүн ыкмасын билдирет. *Негизги усулдардын* катарында биз төмөнкүлөрдү пайдаландык: теориялык, теориялык моделдөө усулу, эмпирикалык усулдар (байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, аңгемелешүү, анкета жүргүзүү, тестирлөө, документация менен таанышуу, эксперименттин ар кыл түрлөрү). Бул усулдардын баары кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу маселесинин абалын изилдөө үчүн пайдаланылды, ошондой эле эксперименталдык иштин жүрүшүндө негизги жоболорду, теориялык моделди, педагогикалык шарттарды иштеп чыгууну жүзөгө ашыруу жолдору катары каралды.

Илимий көйгөйлөрдү изилдөөнүн методологиялык негиздерин анализдөө көрсөткөндөй, туура чечимдердин бири катары теориялык моделди иштеп чыгууну эсептөөгө болот. Биз сунуштаган *теориялык модель* өзүндө төмөнкү негизги блокторду камтыган: максаттык, мазмундук, процессуалдык-технологиялык жана баалоочу-натыйжалык (3.1-сүрөт).

Сунушталуучу моделдин **максаттык блогунда** билим берүүнүн мектепке чейинки этабында кыргыз элдик оюндары кеңири таанып билүүчүлүк жана тарбиялык функцияны аткарат, алардын социо-маданий мааниси глобалдашуунун башталышы менен күч алууда. Андыктан биз иштеп чыккан теориялык моделде улуттук өз иденттүүлүгү контекстинде өзүн өнүктүрүүгө жөндөмдүү баланын инсандык руханий-адептик өнүгүүсүнө өбөлгө түзүүчү мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууда негизги көңүл кыргыз элдик оюндарынын ролуна жана маанисине бурулган.

«Тарбиячы – мектепке чейинки улуу курактагы бала», «ата-эне – бала», «тарбиячы-бала – ата-эне» бүтүндүк карым-катышы балдардын баалуулук

багытталуусун калыптандыруу максатында окуу-тарбиялык процессти уюштурууда жана ишке ашырууда негизги шарт катары каралат. Тарбиячы менен тарбиялануучунун кесиптик карым-катышы субъект-субъекттик процесс катары каралат, мында тарбиячынын мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун каражаты катары элдик оюндарды, анын ичинде кыргыз элдик оюндарын колдонуу боюнча этнопедагогикалык компетенттүүлүгү алдыга коюлган милдеттерге ийгиликтүү жетишүүнүн эң башкы негизи болуп эсептелет. Аталган моделде *мектепке чейинки улуу курактагы бала* окуу, таанып билүү жана социалдык ишмердиктин активдүү субъектиси катары каралат, ал өзүнүн таанып билүүсүн байытууга, кеңейтүүгө жана тереңдетүүгө умтулат. *Тарбиячы* балдардын, ошону менен бирге эле алардын ата-энелеринин элдик оюндарга аралаштыруу аркылуу билимд өңгөөлүн жогорулатууга жана заманбап шартта улуттук өзүнүн иденттүүлүгүнө карата баалуулук багытталуусун калыптандырууга умтулуучу башкы звено болуп эсептелет. Тарбиячынын ролу *үй-бүлөнүн* катышуусу менен гана коомдук ишмердикте жана жүрүм-турумда социалдык жактан зарыл болгон сапаттарга, адаттарга жана көндүмдөргө ээ шай инсанды калыптандыруу жана балким, улуттук-маданий иденттүүлүктү сактоо болуп эсептелет.

Сунушталган максаттык компонент, өз кезегинде, моделди ишке ашыруунун төмөнкүдөй *принциптерин* аныктайт: *гумандаштыруу принциби, маданийлүүлүк принциби, жекече инсандык-багытталуу принциби, ырааттуулук жана жеткиликтүүлүк принциби.*

Моделдин **мазмундук блогу** окуу-тарбиялык процесстин маңызын ачып берет, ал мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга багытталган. Мазмундук компонентте балага баалуулуктар жөнүндө, элдик оюндар, атап айтканда, кыргыз элдик оюндары тууралуу билимдер берилет. Аталган компонент максаттык көрсөтмөлөр менен тыгыз байланыштуу жана мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу үчүн мектепке чейинки билим берүү этабында окуу жана тарбиялык ишмердикте элдик оюндарга балдарды жана алардын ата-энелерин аралаштыруу мүмкүнчүлүгүн карайт.

Моделдин **процессуалдык-технологиялык блогунда** мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу процессинде колдонулуучу форма, усулдарды, каражаттарды тандоого багытталган окуу-тарбиялык ишмердиктин негизги этаптары каралган. Мына ушуга байланыштуу, балдар жана ата-энелер менен биргеликте этнопедагогика (кыргыз фольклору, макал-лакаптар, элдик оюндар) каражаттарын жана усулдарын колдонуу, ошондой эле алар менен элдик оюндарга арналган тарбиялык иш-чараларды өткөрүү актуалдаштырылат, анткени алар балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга оң таасир этүүнүн таасирдүү ыкмаларынын бири болуп эсептелет. Өз кезегинде, мунун баары балдарга оң таасирин тийгизүү менен күнүмдүк турмушунда кыргыз элдик оюндарын колдонууга түрткү берет.

Социалдык буюртма: социалдык буюртма: кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу жана улуттук каада-салттарды жана элдин маданиятын сактоо жана муундарга өткөрүү зарылдыгын эске алуу менен коомдо, турмушта өзүн ийгиликтүү ишке ашыруусун камсыздоочу инсандык, социалдык мааниге ээ жөндөмдүүлүктөрүнүн үзгүлтүксүз өсүүсү

МАКСАТТЫК БЛОК

ТАРБИЯЧЫ – МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАР – АТА-ЭНЕЛЕР

МАЗМУНДУК БЛОК

Максаты:

кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу

Теориялык-методологиялык негизи:
аксиологиялык, маданий, инсандык-багытталган, этнопедагогикалык

Принциптери:

гумандаштыруу, педагогикалык мамиленин индивидуалдуулугу, маданийлүүлүгү, ырааттуулугу жана жеткиликтүүлүгү

ПРОЦЕССУАЛДЫК-ТЕХНОЛОГИЯЛЫК БЛОК

Формалары:

ата-энелер конференциялары, көргөзмөлөр, көчмө-папкалар, почта жашиги, педагогикалык брифинг, ачык эшиктер күнү, ата-энелер клубу

Баалуулук багытталуусун калыптандыруу этаптары: белгилүү бир баалуулук менен таанышуу; баалуулуктарды түшүнүү жана андоо, баалуулук тууралуу билимдерди кеңейтүү; баалуулукту эмоционалдуу кабылдоо; баланын инсандык баалуулук багытталуу системасына баалуулуктарды киргизүү же киргизбөө; алардын өзгөрүшү жана өсүүсү.

Усулдар/каражаттар:

Мектепке чейинки курактагы балдарды оюн ишмердигине тартуу: тууроо, имитация, макул болуу/талкуулоо, мисал, атаандашуучулук / мелдешүүчүлүк, долбоорлор, мультимедиа технология усулу. *Оюн ишмердигин жүзөгө ашыруу усулдары:* аңгемелешүү, байкоо жүргүзүү, эксперимент.

Педагогикалык шарттар: тийиштүү баалуулук багытталууларды калыптандырууга өбөлгө түзүүчү кыргыз элдик оюндарын тандоо; социо-маданий чөйрөнү түзүү; педагогдордун билим берүү деңгээлин жогорулатуу; тарбиячылар менен ата-энелердин тыгыз карым-катышын камсыздоо; негизги улуттук баалуулуктарды кабылдоону камсыздоочу элдик оюндар тууралуу билимдерди мектепке чейинки билим берүү программасына камтуу

БААЛООЧУ-НАТЫЙЖАЛЫК БЛОК

Критерийлери: когнитивдик-таанып билүүчүлүк; эмоционалдык-баалуулук; ишмердиктик-практикалык

Деңгээлдер:

төмөнкү; орто; жогорку

НАТЫЙЖА: мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануусу

2.1-сүрөт. Кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун теориялык модели

Изилдөөнүн теориялык моделине жана гипотезасына ылайык, жүргүзүлгөн иликтөөлөр көрсөтүп тургандай, окуу-тарбиялык ишмердикте мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу төмөнкүдөй *педагогикалык шарттарды* аткарууга көз каранды болот:

1. Мектепке чейинки курактагы балдардын тийиштүү баалуулук багытталуусун калыптандырууга өбөлгө түзүүчү кыргыз элдик оюндарын тандоо;

2. Кыргыз элдик оюндары аркылуу мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга багытталган социо-маданий чөйрөнү түзүү;

3. Элдик оюндарды уюштурууга жана жүргүзүүгө катышкан тарбиячылардын билим деңгээлин жогорулатуу;

4. Кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу процессинде тарбиячылар менен ата-энелердин тыгыз карым-катышын камсыздоо;

5. Аталган курак үчүн актуалдуу болгон негизги улуттук баалуулуктарды кабылдоону камсыздоочу кыргыз элдик оюндары тууралуу билимдерди мектепке чейинки билим берүү программасынын мазмунуна киргизүү.

В.П. Брюхованын (2010) изилдөөлөрүнө ылайык, биздин эмгекте мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун кыргыз элдик оюндары аркылуу *калыптандыруунун төмөнкүдөй этаптары* аныкталды: белгилүү бир баалуулук менен *таанышуу*, көңүл буруу; *баалуулуктарды түшүнүү* жана *аңдоо*, баалуулук тууралуу билимдерди *кеңейтүү* жана *тереңдетүү*; баалуулукту эмоционалдуу кабылдоого же аны четке кагууга алып келүүчү эмоциялардын *көрүнүшү*; баланын инсандык баалуулук багытталуу системасына баалуулуктарды *киргизүү* же *киргизбөө*; мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулуктарынын калыптануусунун *өзгөрүшү* жана *өсүүсү*.

Моделдин **баалоочу-натыйжалык блогу** диагностикалык методикалардын, критерийлердин жана мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануу көрсөткүчтөрүнүн комплексин колдонуу аркылуу балага педагогикалык таасир этүүнүн натыйжалуулугун системдүү көзөмөлгө алууну камсыздайт. Биздин изилдөөлөрүбүздүн жогоруда саналып өткөн усулдары элдик оюндардын каражаттары менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануусунун критерийлерин, көрсөткүчтөрүн жана деңгээлдерин аныктоо үчүн негиз катары кызмат кылды.

Ошентип, кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануу деңгээлин аныктоо үчүн төмөнкүдөй көрсөткүчтөр жана критерийлер иштелип чыкты:

1) *Когнитивдик-таанып билүүчүлүк компоненти* камсыздоо компоненти болуп балдардын кыргыз элдик оюндары тууралуу теориялык билимдерге ээ

болуусунун жана аларды кеңейтүүсүнүн; курчап турган дүйнөгө карата элестетүүлөрүн, түшүнүктөрүн, көз караштарын системдештирүүнүн; коомдо жүрүм-турумдун принциптерин жана эрежелерин, коомдук моралдын нормаларын билүүнүн негизинде балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануусу.

2) *эмоционалдык-баалуулук компонент* үчүн критерий катары элдик оюндарда каралган жалпы адамзаттык жана улуттук баалуулуктарга негизделген адептик муктаждыктардын, жүрүм-турум мотивдеринин системасынын калыптангандыгы эсептелет; башка адамдын эмоционалдык абалын таануу жана ар кандай кырдаалдарда туура эмоционалдык мамилени көрсөтүү.

3) *ишмердиктик-практикалык компонент* элдик оюндарда түптөлгөн адептик жөндөмдөрдүн, адаттардын жана нормалардын негизинде көрүнүүчү инсандын ишмердигиндеги жана жүрүм-турумундагы баалуулук багытталуулардын ишке ашырылышында көрүнүп турат.

Аталган критерийлерге негизделүү менен балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануусунун 3 деңгээли белгиленди: *жогорку, орто, төмөнкү*.

Жогорку деңгээл кыргыз элдик оюндары тууралуу көлөмдүү билимдер менен мүнөздөлөт жана өз элинин маданиятына карата баалуулук мамилени калыптандырат. *Орто деңгээл* элдик оюндар жана маданият тууралуу анчейин чоң эмес билимдер менен мүнөздөлөт. Бул деңгээлде балдарда өз элинин маданиятына карата бир аз кызыгуусу жана баалуулук мамилеси байкалат. Чоңдордун аракети менен кызыгууга аракеттенишет, бирок муну менен алар жогорку активдүүлүктү көрсөтө алышпайт. *Төмөнкү деңгээл* элдик оюндар тууралуу билимдердин минималдуу деңгээли же жоктугу, баалуулук багытталуу жана баалуулук тууралуу системдүү түшүнүктөрүнүн жоктугу менен мүнөздөлөт.

Ошентип, сунушталган теориялык модель мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга оң таасирин тийгизет жана педагогикалык моделди ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Үчүнчү бап **«Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга кыргыз элдик оюндардын таасирин эксперименталдык изилдөө»** деп аталып, мында балдарда, алардын ата-энелеринде жана тарбиячыларда баалуулук багытталуусун калыптандыруу маселесинин абалы ачылып берилди (*констатациялык этап*); кыргыз элдик оюндары аркылуу мектепке чейинки курактагы балдарда баалуулук багытталуусун калыптандыруу боюнча теориялык моделди жана педагогикалык шарттарды ишке ашыруу көрсөтүлгөн (*калыптандыруучу этап*); иштелип чыккан моделдин, ага карата аныкталган педагогикалык шарттардын натыйжалуулугу текшерүүдөн өттү, практикалык сунуштар берилди (*текшерүүчү этап*).

Констатациялык эксперименталдык изилдөөлөр бүтүндөй изилдөө программасын өзүнө камтыган, мында балдар бакчасынын жалпы

практикасында тарбиячылардын (*биринчи милдет*), ата-энелердин (*экинчи милдет*) жана алардын балдарынын көйгөйлөрүнүн абалы (*үчүнчү милдет*) изилденген.

Алгач мектепке чейинки мекемелердин *тарбиячылары менен* кыргыз элдик оюндарды колдонууга негизделген иш тажрыйбасын изилдөө үчүн сурамжылоо жана аңгемелешүү жүргүзүлдү; балдар бакчасынын массалык тажрыйбасындагы маселенин абалы изилденди; стратегиясы жана тактикасы иштелип чыгып, изилдөөнүн усулдары жана методикасы аныкталды. Мындан тышкары, документтер менен иш алып барып, тематикалык пландар изилденди тарбиячылардын программасы анализденди.

Ошентип, тарбиячыларга сурамжылоо жүргүзүү жана алар менен аңгемелешүү төмөнкүдөй жыйынтыкка келүүгө мүмкүндүк берди: тарбиячылардын 89,2%ы өз ишинде кээде кыргыз элдик оюндарын колдонот. Бирок мындай аракеттери тарбиячынын педагогикалык ишмердигинин мазмунуна олуттуу таасир этпейт. Практикалык ишмердигинде колдонулуучу кыргыз элдик оюндарын санап берүү тууралуу суроого тарбиячылар бирин-экин гана оюнду, негизинен, кыргыздын кыймылдуу элдик оюндарын санай алды, ал эми айрымдарында элдик оюндар фольклордук жанр менен аралашып кеткен. Белгилей кетчү нерсе, тарбиячылардын басымдуу бөлүгү (96,7%) балдарга кыргыз элдик оюндарын ойноо жага тургандыгын бир добуштан белгилешти.

Үй-бүлө коомдо кабыл алынган элдик каада-салттын, нормалардын жана эрежелердин алып жүрүүчүсү болуу менен, баланын жашоосунда курчап турган тигил же бул баалуулуктар тууралуу түшүнүктөргө, өзүнүн биринчи турмуштук тажрыйбасына, билимдерине ээ болгон социалдык институт болуп эсептелет. Бирок, реалдуулукка келсек, көптөгөн ата-энелер тигил же бул объективдүү жана субъективдүү себептерден улам көпчүлүк учурда оң жагынан үлгү боло албай, баланын аксиосферасынын калыптануусуна пассивдүү катышып, аларды өз элинин улуттук маданиятына аралашуусуна шарт түзүп бере албайт (Мадаминов Г.М., 2017; Эргешали кызы А., 2017).

Экинчи милдетке ылайык, биздин сурамжылоо жүргүзүүлөрүбүз жана аңгемелешүүлөрүбүз *ата-энелердин* кыргыз элдик оюндарынын теориясы маселесинде маалыматы жоктугун жана балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу процессинде бул сыяктуу оюндардын колдонулушунда көптөгөн үй-бүлөлөрдүн активдүүлүгү эң төмөн экендигин тастыктады. Демек, бала бакчанын балдардын үй-бүлөлөрү менен карым-катышуусу мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин бардык багыттары боюнча ишинин зарыл шарты болуп эсептелет. Бул этнопедагогикалык тарбия берүү боюнча иштерге да тийиштүү, анткени, тарбиячылар менен ата-энелер биргелешип, маулдашып аракеттенүүчү болсо, иште жакш жетишкендиктер болот.

Сурамжылоо жүргүзүлгөндөн кийин, тарбиячылар менен ата-энелердин баалуулук аң-сезиминин чордонун аныктоо максатында М.Рокичтин методикасы боюнча тестирлөө өткөрүлдү. Тестирлөөдө Бишкек шаарынын 8

балдар билим берүүчү мекемесинен бардыгы болуп 67 адам, ошондой эле аталган балдар бакчасына келүүчү балдардын ата-энелери (67 адам) катышты.

Ошентип, алынган натыйжалар респонденттердин эки тобунда тең турмуштук баалуулуктар иерархиясында биринчи планга «саламаттыкка» болгон муктаждык – тарбиячыларда, экинчи орунда «материалдык жактан камсыздандырылган турмуш» – ата-энелерде, үчүнчү орун тарбиячыларда да, ата-энелерде да бул – «бактылуу үй-бүлөлүк турмуш» деген дал келген бүтүм чыгарууга мүмкүндүк берди. Бактылуу үй-бүлөлүк турмушка болгон муктаждык сурамжылануучулардын басымдуу бөлүгүндө төмөнкүдөй түшүндүрүлөт: тарбиячылардын жана ата-энелердин басымдуу бөлүгүн аялдар – үйдүн очогун сактоочулар түзөт, алардын көпчүлүгүнүн өз үй-бүлөлөрү, балдары бар, ал эми айрым тарбиячылар жаңыдан үй-бүлө курууга белсенүүдө, андыктан бул алардын турмушунда абдан маанилүү болуп эсептелет. Сурамжылануучулардын эки категориясында тең акыркы орунда «башкалардын бактысы», «табияттын жана искусствонун сулуулугу» турат.

Тарбиячыларга жана ата-энелерге анкета жүргүзүүдөн тышкары, бул этапта элдик оюндар тууралуу түшүнүктөрүнүн баштапкы деңгээлин аныктоо үчүн аңгемелешүү формасында 108 мектепке чейинки курактагы балдар сурамжыланды (үчүнчү милдет).

«Кайсы оюнду көбүрөөк ойногуңар келет?» деген суроого балдардын басымдуу бөлүгү толук жана кеңири жоопторду бере алышты, ошол эле учурда, алар оюндардын аталыштарын кыска гана тизмектеп кетишти: компьютердик, оюнчуктар менен, «Лего», пазлдар, кубалашмак, жашынмак, балдар үчүн футбол, кыздар үчүн куурчактар менен оюндар, пластилин менен иштөө ж.б.

Бирок, балдардын сүйүктүү оюндарынын арасында кыргыз элдик оюндары жок экени аныкталды, алар оюндардын түрлөрүн санап жатышканда аталган оюндарды кошкон эмес, ал эми «Кандай деп ойлойсуңар, силердин чоң апаларыңар жана чоң аталарыңар кандай оюндарды ойногон?» деген суроого балдардын басымдуу көпчүлүгү жооп берүүдө кыйналышкан. Демек, учурда элдик каада-салттын муундан муунга мурасталуусунун жана сакталуусунун каражаты катары кабылдануучу кыргыз элдик оюндарын мектепке чейинки уюмдарда мектепке чейинки курактагы балдардын оюн ишмердигинде кеңири колдонууда олуттуу зарылдыктын бар экени көрүнүп турат.

Ошентип, констатациялык эксперименттин этабында кыргыз элдик оюндары аркылуу балдардын баалуулук багытталуусунун биримдигин калыптандыруу үчүн бала бакчанын тарбиячылары менен ата-энелердин ортосунда карым-катышууга багытталган атайын педагогикалык шарттарды киргизүү зарыл экендиги аныкталды.

Эксперименттин *калыптандыруучу этабында* белгилүү педагогикалык шарттардын негизинде кыргыз элдик оюндарынын каражаттары аркылуу баалуулук багытталууну калыптандыруунун теориялык моделин ишке ашыруунун жолдору берилген. Иш комплекстүү түрдө, тарбиячылардын, ата-

энелердин жана балдардын өз ара катышуусунда, элдик оюндук тажрыйбаны колдонуу менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуу этаптарына ылайык жүргүзүлгөн. *Диагностикалык* этап диагностикалык инструментарийди тандоону, тарбиячылардын, балдардын жана алардын ата-энелеринин баалуулук багытталуусун изилдейт. *Уюштуруучу-даярдоочу* этаптын жүрүшүндө улуу топтогу мектепке чейинки курактагы балдар менен иш алып баруу процессинде каралган оюндардын (87) жалпы санынан 23 кыргыз элдик оюну колдонулган. Оюндарды тандоо критерийи катары тарбиялануучунун курагына жана физикалык даярдыгына, ойнолуучу жайга, убактысына жана өткөрүү шартына, инвентардын болушуна, ошондой эле мектепке чейинки курактагы балдардын кызыкчылыктарына жараша педагогикалык максаттуулук кызмат кылган.

Кийинки баалуулук-багытталуучу этапта баалуулук багытталуулардын жыйындысы, алардын деңгээлдери аныкталды. Алсак, Т.Э. Уметовдун (1998) кыргыз элдик оюндарынын классификациясына негизделүү менен, биздин изилдөөлөрүбүздүн жүрүшүндө элдик оюндар аркылуу мектепке чейинки улуу курактагы балдардын түшүнүүсү жана өздөштүрүүсү үчүн жеткиликтүү болгон баалуулук багытталуулардын жыйындысы аныкталды:

- **достук (курдаштык):** Ак терек, көк терек (Белый тополь, зеленый тополь); Көз таңмай (Жмурки); Жоолук таштамай (Подбрасывание платка; Алтын дарбаза (Золотые ворота, ручеёк); Алтын шакек (Золотое кольцо);
- **жакшылык:** Токту сурамай (Просить ярку), Ит жалатмай (Лакание по-собачьи); Чий куурчак жана Чүпүрөк куурчак (Кукла из чия и Кукла из тряпочки и платочка);
- **билим (акыл):** Беш манжа (Пять пальцев); Беш таш (Пять камушков); Чатыраш (Игра в веревочку); Чонтек (Слово-пароль);
- **ден-соолук:** Айлан-көчөк (Водяной жук); Алакан ачмай (Раскрытие ладошек); Манжа карма (Поймай палец); Качма топ (Выбивание с мячом);
- **эрдик:** Кол күрөш (Борьба руками); Кызыл короз, ак короз (Красный петух, белый петух); Бүркүт тумшугу (Клюв беркута); Аркан тартыш (Перетягивание каната);
- **эмгек:** Бакчачы (Садовник); Топу басмай (Накинть шапку); Уйчу (Пастух).

Салттуу элдик оюндарды кеңири колдонууну тарбиячылардын билим деңгээлин жогорулатуу аркылуу ишке ашыруу мүмкүн экенин айтууга болот, ал эки багытта ишке ашырылышы мүмкүн – мектепке чейинки мекемелердин ичинде жана тышында, жана кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу маселеси боюнча биз иштеп чыккан *тарбиячылардын квалификациясын жогорулатуунун программасын* жана «Кыргыз элдик оюндары» *мастер-классын* ишке ашыруу аркылуу педагогдордун этнопедагогикалык компетенттүүлүгүн жогорулатууну карайт.

Балдар бакчасынын тарбиячыларынын тарбиялануучулардын үй-бүлөлөрү менен карым-катышуу дифференциялык түрдө, ар бир үй-бүлөнүн өзгөчөлүгүн эске алуу менен уюштурулган. Аталган көйгөйдү чечүү үчүн биз

үй-бүлөнү изилдөө планын иштеп чыктык, ага ылайык тарбиячы жогору аталган маселени изилдөө боюнча кызматташуунун оптималдуу формаларын жана усулдарын тандап, ата-энелер менен ишти максаттуу түрдө пландаштыра алат.

Мындан тышкары, 10 сабакка эсептелген мектепке чейинки улуу курактагы балдар үчүн билим берүү программасы иштелип чыкты, анын жүрүшүндө тарбиялануучулар баалуулуктар менен таанышты, алардын маанилери такталды, сунушталган оюндарды жүргүзүү методикасына ылайык баалуулуктарды калыптандырууга багытталган кыргыз элдик оюндары үйрөтүлдү.

Ишке ашыруучу ишмердиктик этапта кыргыз элдик оюндары аркылуу мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу, тарбиячыларды жана ата-энелерди биргелешкен ишмердикке тартуу боюнча программаларды ишке ашыруу каралган. Ата-энелердин кызыкчылыктарына жана каалоолоруна жараша балдардын баалуулук багытталуусун кыргыз элдик оюндары аркылуу калыптандырууда балдар бакчасынын тарбиячысынын үй-бүлө менен иш алып баруусу эки формада жүргүзүлүшү мүмкүн: салттуу жана салттуу эмес. Алардын айрымдарын мисал келтирели: «Кыргыздардын куурчактар мурасы» темасына *кереге отурум*; «Кыргыз элдик оюндары улуттук-маданий иденттүүлүктү сактоонун маанилүү каражаттарынын бири катары», «Балдарды өз элинин ойноо маданиятына аралаштыруу» *педагогикалык брифинги*; Мектепке чейинки улуу курактагы 5-6 жаштагы балдар үчүн «Кыргыз элдик оюндары» *билим берүү долбоору*; *кечелер, майрамдар жана ар кыл иш-чаралар* «Нооруз», «Адам жана табият», «Атам, апам, мен – ынтымактуу үй-бүлөм» сыяктуу салттуу биргелешкен майрамдардын, көңүл ачуулардын жүрүшүндө ишке ашырылат. Мындай кечелерди өткөрүү группада эмоционалдуу маанайды түзүүгө жардам берет, тарбиялык процесстин бардык катышуучуларын бириктирет. Ата-энелер ар кандай конкурстарда фантазиясын, тапкычтыгын көрсөтүп, түздөн-түз иш-чаранын катышуучусу катары активдүү аралаша алышат; «*Ачык эшиктер күнү*» иш-чарасын өткөрүүдө балдарынын да, тарбиячылардын да ишмердигине аралашуу менен тарбиячы менен баласынын баарлашуу стилин көрө алышат.

Программаны жана жаңы формаларды биздин изилдөөлөрүбүздүн алкагында ишке ашыруу тарбиячылар менен ата-энелердин баалуулук багытталуусун калыптандыруу, оюндун теориясы жана аны билим берүү уюмунун ишмердигине киргизүү методикасы жана балдар бакчасынан тышкары балдардын эс алуусун уюштуруу процесси; жалпы эле оюндун жана элдик оюндардын, атап айтканда, мектепке чейинки курактагы балдарга тийгизген таасири маселелери боюнча билим деңгээлдерин жогорулатууга олуттуу өбөлгө түзө алды.

Жүргүзүлгөн иш-чаралардын натыйжалуулугун аныктоо максатында педагогикалык эксперименттин *текшерүүчү этабы* жүргүзүлдү. Алсак, кыргыз элдик оюндары аркылуу мектепке чейинки улуу курактагы балдардын

баалуулук багытталуусунун түзүмдүк компоненттеринин калыптануусун изилдөө үчүн биз изилдеп жаткан илимий феномендин когнитивдик-таанып билүүчүлүк, эмоционалдык-баалуулук жана ишмердиктик-практикалык компоненттери каралды.

Бул үчүн биз Бишкек шаарынын мектепке чейинки билим берүү № 173; № 117; №106 мекемелеринен текшерүүчү жана эксперименталдык топтор тандалып алынды. Текшерүүчү топто –53 бала, эксперименталдык топто – 55 бала (бардыгы – 108 бала) катышты.

Бала үчүн курчап турган чындыктын жана ишмердик чөйрөсүнүн объектилеринен маанилүүсүн жана маңыздуусун чагылдыруучу баланын каалоолорун аныктоо максатында Т.А. Репинанын (2004) методикасы боюнча диагностика жүргүзүлдү, бул баланын каалоосунун негизинде анын баалуулук багытталуусунун багыты тууралуу баа берүүгө мүмкүндүк берет.

Биз жүргүзгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгы изилдөөгө алынган мектепке чейинки курактагы балдардын басымдуу көпчүлүгүндө жеке тарапка борборлошудан, атап айтканда, жеке муктаждыктарына жана керектөөлөрүнө гана багытталбастан, социалдык нормаларды жана баалуулуктарды, коомдогу моралдык жана адептик көрсөтмөлөрдү өздөштүрүүгө көңүл бура баштады деп айтууга мүмкүндүк берди. Ошону менен бирге эле, мектепке чейинки улуу курактагы балдар үчүн үй-бүлөнүн ролунун мааниси тууралуу айтууга болот. Оң факты болуп, мектепке чейинки курактагы балдар үчүн баарлашуу жана оюн чөйрөсү эсептелет, ошону менен бирге эле мектепке чейинки курактагы балдар үчүн тиричилик чөйрөгө жана таанып билүү чөйрөсүнүн ролуна болгон кызыгуусу төмөндөй баштагандыгын белгилеп кетүүгө болот.

О.А. Орехова (2002) тарабынан иштелип чыккан жеке мамилелердин, социалдык эмоциялардын жана баалуулук багытталуулардын «Үйчө» долбоорлук тестинин жардамы менен балдардын адептик жана социалдык категорияларга жана башка ишмердиктин түрлөрүнө (*эмоционалдык-баалуулук компонент*) карата баалуулук мамилесинин жыйынтыгы иликтенди.

Изилдөөдөн алынган натыйжалар изилдөөгө алынган топтордогу балдардын басымдуу көпчүлүгү маанилүү категория катары «бакытты», «жакшылыкты» жана «достукту» тандашты деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди. Ал эми ишмердиктин ар кандай түрлөрүнө карата баалуулук мамилелерин изилдөөдө мектепке чейинки курактагы балдардын тандоосу «оюн», «сүрөт тартуу» жана «ырдоо» категорияларын ыктаган.

Практикалык мүнөздөгү аракеттерди аткарууга багытталган 5-6 жаштагы балдардын мамилесиндеги өзгөчөлүктөрдү аныктоо үчүн байкоо жүргүзүү уюштурулган (*ишмердиктик-практикалык компонент*). Кыргыз элдик оюндарын ойноодогу аракеттерди аткаруу маалында балдарга жүргүзүлгөн байкоолордун натыйжасын анализдөө көпчүлүк балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануусу жалпысынан жогорку деңгээлде экенин көрсөттү. Аталган деңгээлге тиешелүү болгон балдар негизинен,

ырахаттануу жана жеке демилгеси менен кыргыз элдик оюндарынын активдүү ойной тургандыгы менен мүнөздөлөт.

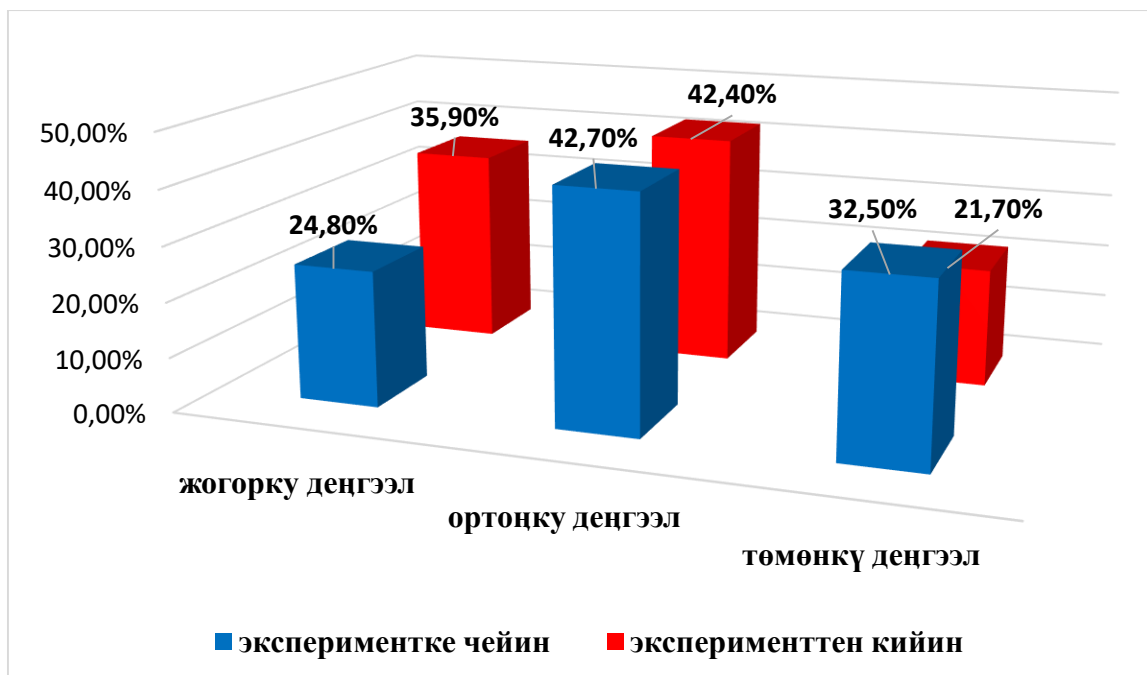
Ошентип, педагогикалык эксперименттин *текшерүүчү этабынын* жыйынтыгы баалуулук багытталуунун айрым компоненттеринин калыптануусунун бардык деңгээлдерде болуп жаткан өзгөрүүлөрүн аныктоого мүмкүндүк берди. Мисалы, эксперименталдык топто когнитивдик-таанып билүүчүлүк компонент боюнча жогорку деңгээлге ээ балдардын саны 10,9% дан 25,2%га көтөрүлгөн. Бул балдарда элдик оюндар тууралуу түшүнүктөрү – аңдалган жана терең. Ал эми текшерүүчү топто каралып жаткан көрсөткүч болгону, 11,2% дан 11,8%га өзгөргөн (Таблица 3.1).

Таблица 3.1 – Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануу деңгээлдери (эксперименттен кийин)

Компоненттер	Деңгээлдер	Балдардын саны %	
		текш.топ	эксп.топ
Когнитивдик-таанып билүүчүлүк	жогорку	11,8	25,2
	ортоңку	47,5	37,5
	төмөнкү	40,7	37,3
Баалуулук-эмоционалдык	жогорку	21,9	36,8
	ортоңку	41,4	44,5
	төмөнкү	36,7	18,7
Ишмердиктик-жүрүм-турумдук	жогорку	40,6	45,8
	ортоңку	39,2	44,9
	төмөнкү	20,2	9,3
БАРДЫГЫ	жогорку	24,8	35,9
	ортоңку	42,7	42,4
	төмөнкү	32,5	21,7

Эксперименттин констатациялык этабында баалуулук багытталуунун калыптануусу жогорку деңгээлге жеткен балдардын саны текшерүүчү топто – 24,9%ды, эксперименталдык топто - 21,6%ды түзгөн; эксперименттин текшерүүчү этабында – 24,8% жана 35,9%ды түзгөн (3.1-сүрөт).

Ал эми констатациялык этапта баалуулук багытталуусунун калыптануусу орточо деңгээлди түзгөн балдардын саны текшерүүчү топто 42,8%ды, эксперименталдык топто – 43,9%ды; ал эми текшерүүчү экспериментте – 42,7% жана 42,4%ды түзгөн. Текшерүүчү эксперименттин этабында баалуулук багытталуусунун калыптануусу төмөнкү деңгээлдеги балдардын саны текшерүүчү топто 32,3%ды жана эксперименталдык топто 34,5%ды; текшерүүчү экспериментте – 32,5% жана 21,7%ды түзгөн.

3.1-сүрөт. Педагогикалык экспериментти жүргүзгөндөн кийин мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануу деңгээлинин гистограммасы

Ошентип, текшерүүчү эксперименттен алынган маалыматтар эксперименталдык топто позитивдүү өзгөрүүлөр болгонун, ал баалуулук багытталуунун жогорку жана төмөнкү деңгээлдеринде байкалаарлык көрүнүп тургандыгын, ошол эле учурда текшерүүчү топто аталган көрсөткүчтөр дээрлик өзгөрүүсүз калгандыгын күбөлөндүрүп турат. Демек, биз кыргыз элдик оюндарынын каражаттары аркылуу мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун иштелип чыккан педагогикалык шарттарынын натыйжалуулугу жана ынандуулугу тууралуу ишенимдүү айта алабыз.

КОРУТУНДУ

Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу маселеси бүгүнкү күндө өзгөчө актуалдуулукка жана мааниге ээ болууда, анткени дүйнөлүк ааламдашуу жана биздин коомубузда турмуштун ар кыл чөйрөсүндө болуп жаткан олуттуу өзгөрүүлөр өсүп келе жаткан муундун баалуулук багытталуусунда да радикалдуу өзгөрүүлөргө алып келүүдө. Мындай жагдайлар баланын инсандык өнүгүүсүндө этнопедагогикалык компонентти күчөтүүнү талап кылууда, ал мектепке чейинки балдардын руханий-адептик баалуулуктарын калыптандырууда, өз элинин каада-салттарын жана маданиятын сактоодо муундан муунга уламалуулуктун сакталышында эң башкы ролду ойнойт.

Көрсөтүлгөн теориялык шарттарда негизделген кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу маселесин изилдөө төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берди:

1. Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусу – бул балдардын ишмердигинин жана жүрүм-турумунун негизи катары базалык улуттук баалуулуктарга аң-сезимдүү, позитивдүү мамилеси. Элдик оюндар элдин, анын социалдык тажрыйбасын жана баалуулук багытталууларын сактоо жана муундарга өткөрүү каражаттарынын бири катары каралып, заманбап шартта мектепке чейинки курактагы баланы тарбиялоодо жана өнүктүрүүдө практикалык колдонуунун өзгөчө методикасына жана өзүнүн улуттук өзгөчөлүгүнө жараша өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун каражаты катары кыргыз элдик оюндарынын этнопедагогикалык потенциалы оюн теориясына жана элдик педагогикага белгилүү салым кошкондугунда.

2. Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу боюнча билим берүү жана тарбиялык ишмердиги көпчүлүк учурда изилдөөнүн методологиялык негиздерине жана усулдарына, ошондой эле балдар бакчасында тарбиялык иштерди жүзөгө ашырууну уюштуруунун жана анын жолдорунун негизги компоненттери, педагогикалык шарттары аныкталууга тийиш болгон теориялык моделдин иштелип чыгуусуна көз каранды. Теориялык модель өзүндө төмөнкү блокторду камтып турат: максаттык (белгиленген процесске жетишүү үчүн максат), мазмундук (билим берүү процессинин мазмуну жана багыт алуусу), процессуалдык-технологиялык (таалим-тарбиялык процесстин формалары, усулдары жана каражаттары), баалоочу-натыйжалык (процесстин критерийлери, көрсөткүчтөрү жана жыйынтыгы). Бул компоненттердин баары бири-бири менен байланышкан жана мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун ийгиликтүү калыптандырууга өбөлгө түзөт.

3. Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун натыйжалуулугу педагогикалык шарттардын аткарылышына жараша болот, атап айтканда: тийиштүү баалуулук багытталууну калыптандырууга өбөлгө түзүүчү кыргыз элдик оюндарын тандоо; балдар үчүн социо-маданий чөйрөнү түзүү; элдик оюндарды уюштуруу жана өткөрүүгө катышуучу педагогдордун билим берүү деңгээлин жогорулатуу; тарбиячылар менен ата-энелердин тыгыз карым-катышын камсыздоонун аталган куракта актуалдуу болгон базалык улуттук баалуулуктарды кабылдоону камсыздоочу кыргыз элдик оюндары тууралуу билимдерди мектепке чейинки билим берүүнүн мазмунуна киргизүү.

Изилдөөлөр эксперименталдык топтогу балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануу деңгээлинин жогорулоосун көрсөттү, ал 34,6%ды, ал эми текшерүүчү топто 17,8%ды түздү, бул иштелип чыккан жана апробацияланган педагогикалык шарттардын комплекси кыргыз элинин салттуу оюндарына аралаштыруунун негизинде мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун натыйжалуулугун күбөлөндүрүп турат. Бул изилдөөдө коюлган милдеттер чечилди, гипотеза тастыкталды деп эсептөөгө негиз берет.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы төмөнкүдөй **практикалык сунуштарды** түзүүгө мүмкүндүк берди:

1. Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун ийгиликтүү калыптандыруу үчүн аталган көйгөйдү чечүүгө багытталган педагогикалык шарттарды түзүү зарыл. Мектепке чейинки билим берүүчү мекемелердеги окуу-тарбиялык ишмердик процессинде балада гумандуулук, сылыктык, толеранттуулук, өз элинин каада-салттарына жана маданиятына аяр мамиле жасоо сыяктуу адептик сапаттарды калыптандыруу максатында кыргыз элдик оюндары, тарбия берүүнүн каражаттары жана усулдары ачылып берилүүчү иш-чараларды тематикалык пландарында кеңири жана системдүү колдонуу.

2. Программаны иштеп чыгуу жана ишке ашыруу процессинде алардын мазмунун балдардын баалуулук багытталуусун калыптандырууга позитивдүү таасир этүүчү кыргыз элдик оюндар тууралуу темалар менен күчөтүп, байытуу зарыл.

3. Педагог-тарбиячынын иштеринин планында өсүп келе жаткан муундун руханий-адептик, эстетикалык жана маданий тарбиялануусуна багытталган тарбиялык аспектини күчөтүү максатка ылайык.

4. Кыргыз элдик оюндарын изилдөө маселесине арналган тарбиялык иш-чараларды ата-энелер менен биргеликте мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде жана андан тышкары уюштуруу жана өткөрүүнү кеңири жайылтуу, булардын жыйындысы элдик каада-салтка, өз элинин маданиятына жана аларды жүзөгө ашырууга карата балдарда баалуулук багытталууну калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөр изилденип жаткан маселенин бардык аспектилерин чече алды деп айтуудан алыспыз, ал элдик оюндардын каражаттары менен баалуулуктарды калыптандыруунун педагогикалык шарттарын иштеп чыгууда жаңы мамилени билдире алды деп эсептейбиз.

Изилдөөлөрдүн мындан аркы багыттары төмөнкү маселелерге арналышы мүмкүн: ар кандай курактык этаптарда кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен баалуулук багытталуу; саламаттыгында чектелген мүмкүнчүлүктөрү бар балдарда; мектепке чейинки курактагы балдарда баалуулук багытталууну калыптандыруунун гендердик өзгөчөлүктөрүн анализдөө; полимаданий чөйрө шартында мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу.

Изилдөө темасы боюнча төмөнкү эмгектер жарыяланды:

1. **Кушчубек кызы, Ширин.** Пальчиковые народные игры как средство формирования пространственных представлений дошкольников [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – 2012. – Вып.1. – С. 154-156.

2. **Кушчубек кызы, Ширин.** Кыргызские народные игры в формировании пространственного мышления у детей дошкольного возраста

[Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Наука и новые технологии. – 2013. – №8. – С. 65-70.

3. **Кушчубек кызы, Ширин.** Особенности формирования и развития личностных качеств студентов [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Вестник Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына. – 2014. – Вып. 1. – С. 352-355.

4. **Кушчубек кызы, Ширин.** Формирование социально-личностных компетенций студентов педвуза в новых условиях образовательной парадигмы [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Вестник Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына. – 2014. – Вып. 1. – С. 35-37.

5. **Кушчубек кызы, Ширин.** Использование народных игр с альчиками в формировании наглядно-образного мышления дошкольников [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Вестник Иссык-Кульского государственного университета им. К. Тыныстанова. – 2017. – №43. – С. 61-70.

6. **Кушчубек кызы, Ширин.** Ценностные ориентации личности и их формирование в дошкольном возрасте [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – Москва, 2017. – №3-4. – С. 103-107.

7. **Кушчубек кызы, Ширин.** Аксиологический подход в этнокультурном воспитании детей дошкольного возраста средствами народных игр [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Международный журнал экспериментального образования. – Москва, 2017. – №4, Часть 2. – С. 100-103.

8. **Кушчубек кызы, Ширин.** Баланын баалуулук багыттарын калыптандырууда кыргыз эл оюндарынын тарбиялык потенциалын пайдалануу [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Известия вузов Кыргызстана. – 2017. – №11. – С.157-160.

9. **Кушчубек кызы, Ширин.** Методика формирования ценностных ориентаций детей старшего дошкольного возраста средствами кыргызских народных игр [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – 2018. – №3. – С. 79-82.

10. **Кушчубек кызы, Ширин.** Мониторинг сформированности ценностных ориентаций воспитателей и родителей в дошкольных образовательных организациях [Текст] / А.Т. Калдыбаева, Кушчубек кызы Ширин // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – 2018. – №3. – С. 82-87.

11. **Кушчубек кызы, Ширин.** Мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу процессин программалык-методикалык камсыздоонун анализи [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Известия вузов Кыргызстана. – 2020. – №5. – С. 180-191.

12. **Кушчубек кызы, Ширин.** Характеристика ценностей воспитателей и родителей как проявление ценностных ориентаций дошкольников [Текст] / Кушчубек кызы Ширин // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – 2020. – Спец. выпуск. – №3. – С. 84-90.

13. **Кушчубек кызы, Ширин.** Педагогические условия формирования ценностных ориентаций детей старшего дошкольного возраста средствами кыргызских народных игр [Текст] / А.Т. Калдыбаева, Кушчубек кызы Ширин // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – 2020. – Спец. выпуск. – №3. – С. 91-98.

Кушчубек кызы Шириндин “Кыргыз эл оюндары мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулуктарын калыптандыруу каражаттары катары» деген темада 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: баалуулуктар, баалуулук багытталуулар, калыптандыруу, оюндар, элдик оюндар, кыргыз элдик оюндары, мектепке чейинки улуу курактагы балдар, бала бакча.

Изилдөөнүн объектиси: мектепке чейинки билим берүү уюмдарында мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу процесси.

Изилдөө предмети: кыргыз элдик оюндарынын каражаттары менен мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: кыргыз элдик оюндары аркылуу мектепке чейинки улуу курактагы баланын инсандык баалуулук багытталуусун калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо, теориялык жактан негиздөө жана апробациялоо.

Изилдөө усулдары: илимий-теориялык усулдар, эмпирикалык усулдар (байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, аңгемелешүү, анкета жүргүзүү, тестирилөө, документация менен иштөө), констатациялык, педагогикалык жана текшерүүчү эксперименттер, статистикалык усулдар.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: элдик оюндун маңызы такталды, элдик каада-салттын, элдин салттуу маданиятын, социалдык тажрыйбасын жана баалуулук багытталуусун сактоо жана муундарга өткөрүүнүн каражаттарынын бири катары кыргыз элдик оюндарынын этнопедагогикалык потенциалы ачылып берилди; мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусунун калыптануу критерийлерин, көрсөткүчтөрүн жана деңгээлдерин аныктоо усулдары мүнөздөлдү жана негизделди; мектепке чейинки курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруунун теориялык модели иштелип чыкты; мектепке чейинки курактагы баланын инсандык баалуулук багытталуусун калыптандырууга кыргыз элдик оюндарынын таасиринин педагогикалык шарттары аныкталды жана эксперимент аркылуу негизделди.

Колдонуу даражасы же колдонуу боюнча сунуштар: теориялык модель жана педагогикалык шарттар мектепке чейинки улуу курактагы балдардын баалуулук багытталуусун калыптандыруу максатында тарбиячылардын окуу-тарбиялык ишмердиги процессинде колдонулушу мүмкүн. Корутундулар жана сунуштар атайын орто, жогорку кесиптик билим берүү деңгээлинде, ошондой эле педагогдордун квалификациясын жогорулатуу системасында мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын болочок тарбиячыларын даярдоодо психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын мазмунун байытуу үчүн билим берүү процессинде колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кушчубек кызы Ширин на тему «Кыргызские народные игры как средство формирования ценностных ориентаций у детей старшего дошкольного возраста» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, формирование, игры, народные игры, кыргызские народные игры, дети старшего дошкольного возраста, детский сад.

Объект исследования: процесс формирования ценностных ориентаций детей старшего дошкольного возраста в дошкольной образовательной организации.

Предмет исследования: педагогические условия формирования ценностных ориентаций у детей старшего дошкольного возраста средствами кыргызских народных игр.

Цель исследования: выявить, теоретически обосновать и апробировать педагогические условия формирования ценностных ориентаций детей старшего дошкольного возраста посредством кыргызских народных игр.

Методы исследования: научно-теоретические методы, эмпирические методы (наблюдение, опрос, беседа, анкетирование, тестирование, изучение документации), констатирующий, педагогический и контрольный эксперименты, статистические методы.

Полученные результаты и их новизна: уточнена сущность народной игры, раскрыт этнопедагогический потенциал кыргызских народных игр как одного из средств сохранения и передачи народных традиций, традиционной культуры народа, социального опыта и ценностных ориентаций; охарактеризованы и обоснованы методы определения критериев, показателей и уровней сформированности ценностных ориентаций дошкольников; разработана теоретическая модель формирования ценностных ориентаций детей старшего дошкольного возраста; определены и экспериментально обоснованы педагогические условия влияния кыргызских народных игр на формирование ценностных ориентаций ребенка дошкольного возраста.

Степень использования или рекомендации по использованию: теоретическая модель и педагогические условия могут быть использованы в процессе учебно-воспитательной деятельности воспитателей с целью формирования ценностных ориентаций дошкольников. Выводы и предложения могут быть использованы в образовательном процессе для обогащения содержания психолого-педагогических дисциплин при подготовке будущих воспитателей дошкольных образовательных организаций на уровне среднего специального, высшего профессионального образования, а также в системе повышения квалификации педагогов.

RESUME

of dissertation by Kushchubek kzy Shirin on the topic "Kyrgyz folk games as a means of formation of value orientations of preschool children" for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 - general pedagogy, history of pedagogy and education

Key words: values, value orientations, formation, games, folk games, Kyrgyz folk games, preschool children, kindergarten.

Object of research: teaching and educational process in a preschool educational organization.

Subject of research: pedagogical conditions for the formation of value orientations of preschool children by means of Kyrgyz folk games.

Purpose of the study: to identify, theoretically substantiate and test pedagogical conditions for the formation of value orientations of the personality of a senior preschool age child through Kyrgyz folk games.

Research methods: scientific and theoretical methods, empirical methods (observation, survey, conversation, questioning, testing, study of documentation), stating, pedagogical and control experiments, statistical methods.

The obtained results and their novelty: the essence of the folk game was clarified, the ethno-pedagogical potential of the Kyrgyz folk games was revealed as one of the means of preserving and transmitting folk traditions, traditional culture of the people, social experience and value orientations; the methods for determining the criteria, indicators and levels of the formation of value orientations of preschoolers are characterized and substantiated; a theoretical model of the formation of value orientations of preschool children has been developed; determined and experimentally substantiated the pedagogical conditions of the influence of Kyrgyz folk games on the formation of value orientations of the personality of a preschool child.

The degree of use or recommendations for use: the theoretical model and pedagogical conditions can be used in the process of educational activities for the formation of value orientations of preschoolers; the developed software and methodological support will contribute to the formation of value orientations of preschoolers through the introduction to Kyrgyz folk games. Conclusions and suggestions can be used in the educational process to enrich the content of psychological and pedagogical disciplines in the preparation of future teachers of preschool educational organizations at the level of secondary specialized, higher professional education, as well as in the system of advanced training of teachers.

